

RELIGIJNE, SPOŁECZNE I KULTUROWE FUNKCJE MECZETU

Tomasz Stefaniuk

Podstawową funkcją każdego meczetu jest zapewnienie odpowiedniego miejsca (przestrzeni) do odprawiania modlitwy, w tym przede wszystkim modłów zbiorowych – piątkowych, świątecznych i innych. Nie oznacza to jednak, że meczet należy pojmować wyłącznie jako muzułmański „dom modlitwy”. Jest tak między innymi dlatego, że w islamie religijne praktyki nie ograniczają się tylko do modlitwy. Analiza źródłowych tekstów islamu, tj. Koranu i *hadisów*, a także ujęcie rozwoju meczetu w perspektywie historycznej wskazują, że meczet to nie jedynie budynek, lecz swego rodzaju „centrum islamu”, które pełni pełniące różnorakie funkcje. Są to – oprócz funkcji religijnych – przede wszystkim funkcje społeczne, kulturowe, edukacyjne, reprezentacyjne oraz administracyjne.

Słowa kluczowe: islam, islamski, religia, muzułmanie, muzułmański, meczet

Zwiększanie się liczby meczetów na kontynencie europejskim wywołuje zrozumiałe zainteresowanie, niekiedy zaś wręcz zaniepokojenie¹. Ma to bezpośredni związek ze zwiększającą się obecnością muzułmanów w wysoko rozwiniętych krajach Zachodu, w których wyznawcy islamu to setki tysięcy, a niekiedy wręcz miliony mieszkańców – zarówno obywateli, jak i uchodźców². Wspomniane zainteresowanie islamem skłania

TOMASZ STEFANIUK, doktor habilitowany, Instytut Filozofii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; adres do korespondencji: Instytut Filozofii UMCS, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin. E-mail: tomasz.stefaniuk@poczta.umcs.lublin.pl

¹ Do kwestii tej odnosi się np. S. Allievi, pisząc: *Controversy over mosques is today probably the most significant example of public debate concerning Islam in Europe*; zob. S. Allievi, *Conflicts over Mosques in Europe: Between Symbolism and Territory*, [w:] *Islam and Public Controversy in Europe*, red. N. Göle, Ashgate, Farnham 2013, s. 69–82.

² Ogólna liczba muzułmanów na kontynencie europejskim to ok. 44 miliony osób, z czego na terenie Unii Europejskiej 19 milionów, co stanowi 3.8% populacji zamieszkującej terytorium Unii; w tym np. we Francji 2.1 mln (według danych

do postawienia pytania, czym właściwie jest meczet i jakie są jego funkcje?

Podstawową funkcją każdego meczetu – czy to w krajach muzułmańskich, czy poza granicami świata islamu, a więc np. na Zachodzie – jest zapewnienie miejsca do odprawiania modlitwy (arab. *salat*³), a zwłaszcza modłów zbiorowych. Ponadto w meczecie muzułmanie mogą czcić Boga m.in. odmawiając modlitwy indywidualne, obowiązkowe lub ponadobowiązkowe, czytać bądź recytować Koran, praktykować *zikr* („wspominanie Boga”, mową lub myślą) *etc.* Jednakże traktowanie meczetu wyłącznie jako muzułmańskiego „domu modlitwy” oddalałoby od prawdy, m.in. dlatego, że religijne praktyki muzułmańskie nie ograniczają się wyłącznie do modlitwy. Zapomina się często o tym, bądź też nie uświadamia sobie tego faktu, że meczet to nie tylko budynek, ale pewnego rodzaju „centrum islamu” – pełniące różnorakie funkcje, bynajmniej nie tylko religijne w ścisłym rozumieniu. Cel niniejszego artykułu stanowi omówienie różnych funkcji meczetu – oprócz religijnych przede wszystkim funkcji społecznych i kulturowych. Wspominając o funkcjach społecznych, mamy na myśli zwłaszcza to, że meczety *de facto* umożliwiają właściwe funkcjonowanie wspólnoty muzułmańskiej, pełniąc ponadto pewne funkcje reprezentacyjne, administracyjne, kulturowe i edukacyjne. Właściwe zrozumienie wszelkich kwestii związanych z funkcjonowaniem meczetu nie byłoby możliwe bez uwzględnienia treści źródłowych tekstów islamu, tj. Koranu i *hadisów*⁴ – w decydującym stopniu kształtujących zarówno religijną *praxis* muzułmanów, jak i wyznaczają-

nieoficjalnych może to być nawet 5–8 mln osób), w Wielkiej Brytanii 2.7 mln, w Niemczech 4.3 mln osób. Zob. np. H. A. Hellyer, *Muslims of Europe. The „Other” Europeans*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, s. 1–11. Zob. np.: *Yearbook of Muslims in Europe*, red. S. Akgönül, A. Alibašić, J. Nielsen, E. Racijs, Brill Academic Publishers, Leiden 2014; J. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2004.

Różnorodne kwestie związane z obecnością muzułmanów na kontynencie europejskim poruszone zostały również w literaturze polskiej, m.in. w: *Islam i obywatelskość w Europie*, red. K. Górak-Sosnowska, K. Pędziwiatr, P. Kubicki, Warszawa 2006; *Nowoczesność, Europa, islam. Religia a dylematy obywatelstwa i wykluczenia*, red. S. Chazbijewicz, M. Turowski, K. Skarbek, INSI, Wrocław 2012 – zob. szczególnie: tamże, *Część III. Społeczne aspekty dialogu islamu z nowoczesnością*, s. 139–208.

³ Stosuję tutaj uproszczone zasady transliteracji z języka arabskiego.

⁴ *Hadisy* – zapisane relacje dotyczące nauczania, czynów i postawy moralnej Proroka Muhammada. Zob. *Mądrości Proroka (Hadisy)*, red. J. Danecki, Dialog, Warszawa 1993; *Mahomet – o małżeństwie, kupcach i dobrym wychowaniu. Wybór hadisów*, red. J. Kozłowska, Dialog, Warszawa 1999.

cych zasady wiary – a także bez skrótowego chociażby ujęcia rozwoju meczetu w perspektywie historycznej.

Meczet w źródłach muzułmańskich – Koranie i *hadisach*

Polskie określenie „meczet” – jak również angielskie *mosque*, francuskie *mosquée*, niemieckie *moschee* – pochodzą od arabskiego *masdżid* (liczba mnoga: *masadżid*). Wyraz *masdżid* zbudowany jest z trójgłoskowego rdzenia *s-dż-d*, oznaczającego (w formie czasownikowej: *sadżada*): bicie pokłonów w modlitwie, klękanie do modlitwy, czczenie Boga⁵. Arabskie *masdżid* to zatem miejsce, w którym czci się Boga, oddaje się Mu pokłony. W odniesieniu do samego meczetu miejsce przeznaczone do modlitwy może być określone również jako *musalla*; w meczecie jest to wydzielona do modlitwy przestrzeń (sala, hall). Dodatkowo warto zauważyć, że arabskie określenie *masdżid* ma znacznie szerszy zakres znaczeniowy niż np. polskie „meczet”, ponieważ zgodnie z nauczaniem islamu każde miejsce, w którym wierny czci Boga, określane jest właśnie jako *masdżid*. W związku z powyższym *masadżid* to, oczywiście w ujęciu islamu, nie jedynie muzułmańska budowla sakralna; w perspektywie teologii w pewnym sensie meczetem jest np. cała Ziemia⁶.

Należy podkreślić, że według niektórych uczonych muzułmańskich mianem meczetu może być określane właściwie każde miejsce, w którym czci się Boga. Jak przypomina Avlavi, Al-Buchari (zm. 870), autor jednego z najbardziej cenionych zbiorów *hadisów*, nazwał meczetem kościół w Abisynii⁷, zaś filozof i uczyony muzułmański Ibn Chaldun (zm. 1406) używał tego określenia w odniesieniu do różnych miejsc, w których sprawowany jest kult Boga⁸. Nie oznacza to jednak, że islam nie rozróżnia miejsc modlitwy należących od różnych tradycji religijnych i obrządków. Wręcz przeciwnie, wspomniani uczeni mieli na myśli jedynie to, że *masdżid* – w znaczeniu jak najbardziej podstawowym – to miejsce, w którym czci się Boga. Teksty źródłowe islamu nie pozostawiają wątpliwości co do tego, że religia ta rozróżnia miejsca przeznaczone do od-

⁵ Od tego samego rdzenia zbudowany jest nie tylko wyraz *masdżid*, lecz również np. *sadżada* – dywanik do modlitwy.

⁶ Zob. M. M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 1997, s. 63.

⁷ Zob. zbiór *hadisów* Buchariego, 5:137; podaję za: K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, UK Islamic Mission, Birmingham–Islamabad 2004, s. 1.

⁸ Zob. K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 1. Islam uznaje m.in. Mojżesza i Jezusa za Bożych wysłanników, podkreślając jednocześnie ciągłość Objawienia (od Adama, pierwszego Proroka, do ostatniego z nich, Muhammada).

prawiania modlitwy, które związane są z różnymi religiami, o czym świadczą chociażby pewne konkretne wersety Koranu⁹.

Zarówno meczety, jak i związane z nimi praktyki religijne, mają wyłącznie jednego adresata, do którego zwracają się wierni, Boga¹⁰. Wynika to m.in. z treści Koranu, głoszącego, że Bóg (arab. *Allah*) stworzył ludzi wyłącznie po to, aby Go czcili¹¹. Według islamu celem prawidłowego kultu religijnego jest praktykowanie monoteizmu. Zarówno wersety świętej Księgi świata islamu, jak i *hadisy* informują o tym, że odpowiednimi miejscami dla owych praktyk religijnych były i są *masadżid* – meczety¹²: „Miejsca oddawania czci są tylko dla Boga (arab. *la inna masadżida li-llahi*). Nie wzywajcie więc nikogo wraz z Bogiem!” (Koran 72:18).

Ponadto meczet wspomniany jest w Koranie w wielu innych wersach, m.in. w następujących: Koran 2:114, 2:144, 2:149-150, 2: 191, 7:29, 7:31, 8:34, 9:7, 9:17-19, 9:28, 9:107-108, 17:1, 17:7, 22:25, 48:25, 48:27. Warto zaznaczyć, że wiele z wymienionych wersetów odnosi się do pewnego konkretnego meczetu, a mianowicie do *al-masdżid al-haram*, tj. Świętego Meczetu w Mekce.

Wspominając meczet, wersety Koranu m.in. nakazują zwracanie się twarzą podczas modlitwy w kierunku wspomnianego Świętego Meczetu, zalecają praktykowanie modlitwy w meczetach, nakazują tym, którzy odwiedzają meczety sprawiedliwość i wiarę w jednego Boga, a także zakazują politeistom i bałwochwalcom odwiedzanie Świętego Meczetu. Dokładniejszą analizę wersetów Koranu odnoszących się do meczetu odnaleźć można np. w monografii M.T.H.M. Rasdiego¹³.

⁹ Zob. tamże., s. 1–2. W Koranie czytamy np.: „[...] I jeśli Bóg nie odepchnął ludzi, jednych przy pomocy drugich, to zostałyby zniszczone klasztory i kościoły, miejsca modlitwy i meczety, gdzie często wspomina się imię Boga. [...]” (Koran 22:40). „Koran 22:40” – oznacza 40 werset 22 sury (rozdziału) Koranu. Zob. *Koran*, w tłum. J. Bielawskiego, Warszawa 1986.

¹⁰ W Koranie czytamy: „I będzie odwiedzać świątynie Boga [dosłownie: *masadżid Allah*, meczety Boga – przyp. T. S.] tylko ten, kto wierzy w Boga i w Dzień Ostatni; ten, kto odprawia modlitwę; ten, kto daje jałmużnę; ten, kto obawia się tylko Boga. Być może tacy będą w liczbie prowadzonych drogą prostą!” (Koran 9:18).

¹¹ Jak czytamy w Koranie: „I stworzyłem dziny i ludzi tylko po to, żeby Mnie czcili” (Koran 51:56).

¹² W Koranie czytamy m.in.: „A kto jest bardziej niesprawiedliwy aniżeli ten, kto przeszkadza, aby Jego imię było wspomniane w świątyniach Boga [*masadżid Allah* – przyp. T. S.], i aniżeli ten, kto usiłuje je zniszczyć? Tacy powinni wchodzić do nich przepelnieni strachem. Dla nich na tym świecie – hańba; i dla nich w życiu ostatecznym – kara straszna!” (Koran 2:114).

¹³ Na temat meczetu w tekstach źródłowych islamu, tj. w Koranie i *hadisach*, zob. również np.: M. T. H. M. Rasdi, *The Mosque as a Community Development Centre: Programme and Architectural Design Guidelines for Contemporary Muslim Societies*, Penerbit Uni-

Oprócz Koranu o meczecie wspominają również *hadisy*, z których dowiadujemy się, że (według słów Proroka Muhammada¹⁴) ze wszystkich miejsc na ziemi Bóg najbardziej umiłował *masadżid*, czyli właśnie te miejsca, w których oddawana jest Mu cześć. Ponadto informują one o tym, że budowanie meczetu, czy też fundowanie jego budowy, a także odwiedzanie meczetu i przebywanie w nim powinny być pojmowane jako akty oddawania czci Bogu¹⁵. Z *hadisów* dowiadujemy się także tego, że Bóg przygotował szlachetne miejsca w raju dla tych, którzy chętnie udają się do meczetów, aby uczestniczyć w modlitwie¹⁶. Informują one również o tym, że sam Prorok był przywiązany do meczetu, gdyż po powrocie z podróży, zanim udał się do własnego domu, zwykł odwiedzał najpierw meczet¹⁷. *Hadisy* poruszają i omawiają również pewne konkretne kwestie związane z funkcjonowaniem meczetu, istotne z punktu widzenia wyznawców islamu, odnosząc się m.in. do praktykowania modlitwy w meczecie, bądź odpowiedniej etykiety w nim obowiązującej. Dokładniejszą analizę *hadisów* odnoszących się do meczetu prezentuje wspomniany Rasdi¹⁸.

Meczet w perspektywie historycznej. Religijne funkcje meczetu

W Koranie określenie *masdżid* ma dwa znaczenia: szersze i węższe. Oznaczać może ono albo po prostu miejsce przeznaczone do oddawania czci Bogu, miejsce modlitwy (szersze, bardziej ogólne znaczenie), albo też pewne konkretne miejsca, w których czczony jest Bóg (znaczenie węższe): „Chwała Temu, który przeniósł Swojego sługę nocą z meczetu świętego [arab. *masdżid al-haram*] do meczetu dalekiego [arab. *masdżid al-*

versiti Teknologi Malaysia, Kuala Lumpur 1998, s. 75–144. Na temat fragmentów poświęconych meczetowi w Koranie zob. zwłaszcza: tamże, s. 79–97. Zob. również: tenże, *Rethinking the Mosque in the Modern Muslim Society*, Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad, Kuala Lumpur 2014.

¹⁴ Posługuję się tutaj prawidłową, niezniekształconą wersją tego imienia: Muhammad (a nie: Mahomet).

¹⁵ Zob. K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 4–5.

¹⁶ Zob. zbiór *hadisów* Al-Buchariego, 1:357 (część poświęcona modlitwie, rozdz. 631); podają za: K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 5.

¹⁷ Zob. zbiór *hadisów* Al-Buchariego, 1:259 (część poświęcona modlitwie, rozdz. 5a); zbiór *hadisów* Muslima, 1:348 (cz. poświęcona modlitwie, rozdz. 257); podają za: Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 6.

¹⁸ Zob. M. T. H. M. Rasdi, *The Mosque as a Community Development Centre...*, dz. cyt., s. 113–135.

aqsa, stąd: Meczec Al-Aksa – przyp. T. S.], którego otoczenie pobłogosławiliśmy, aby mu pokazać niektóre Nasze znaki. Zaprawdę, On [Bóg – przyp. T. S.] jest Słyszający, Widzący!” (Koran 17:1)¹⁹.

Wspomniane powyżej meczety – Meczec Mekkański (*masdzid al-haram*) oraz jerozolimski (*masdzid al-aqsa*) – to, wraz z Meczetem Medyńskim (*masdzid an-nabali*), jedyne meczety, do których muzułmanie pielgrzymują²⁰, przy czym obowiązkowa pielgrzymka *hadżdż*, stanowiąca jeden z pięciu filarów islamu, ma na celu odwiedzenie tylko meczetu w Mekce (w określonych dniach religijnego kalendarza muzułmańskiego). Koran jasno wspomina, że Meczec Mekkański – a dokładniej, Al-Ka'ba²¹, czyli najstarsze sanktuarium w Mekce, a jednocześnie najświętsze miejsce islamu – stanowi cel pielgrzymki w islamie: „Bóg uczynił Al-Ka'bę Domem Świętym wzniesionym dla ludzi; i miesiąc święty [...]; abyście wiedzieli, że Bóg wie dobrze, co jest w niebiosach i co jest na ziemi, i że Bóg o każdej rzeczy jest Wszechwiedzący!” (Koran 5:97).

Według tekstów źródłowych islamu historia meczetu – czy też, dokładniej to ujmując, dzieje *masadzid*, tj. miejsc, w których czczony jest Bóg – sięga samych początków ludzkości. W tej perspektywie szczególnie ważna jest historia Al-Ka'by²², która – zgodnie z treścią Koranu i *hadisów* – była kilkakrotnie budowana, a następnie odbudowywana. *Masdzid* ten został zbudowany przez pierwszego człowieka i zarazem pierwszego Proroka, Adama²³, następnie zaś został odbudowany przez

¹⁹ „Sługa” wspomniany w przytoczonym wersecie to Prorok Muhammad. Werset ten wspomina tzw. cudowną podróż (arab. *al-'isra' la al-mi'radż*), którą – według tradycji muzułmańskiej – on odbył.

²⁰ Stwierdzenie to dotyczy przynajmniej muzułmanów-sunnitów. Odnosi się do tego *hadis*, z którego dowiadujemy się, iż Prorok rzekł: „Nie przygotujcie się do podróży do innych meczetów poza tymi trzema: *al-masdzid al-haram*, *al-masdzid al-aqsa* [meczety w Mekce i Jerozolimie – przyp. T. S.] oraz mój meczet [w Medynie – przyp. T. S.]”. Zob. zbiór *hadisów* Buchariego, 2:160 (rozd. o Meczecie Al-Aksa); zbiór *hadisów* Muslima, 2:699 (rozd. o pielgrzymce 536); podaję za: K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 6.

²¹ Al-Ka'ba – sześcienne budowla sakralna (arab. *ka'ba* oznacza zresztą sześcian), znajdująca się obecnie na dziedzińcu Meczetu Mekkańskiego, będącego zarówno największym meczetem, jak i największą budowlą sakralną w ogóle; stanowi ona centralny, najważniejszy element wspomnianego meczetu. Zgodnie z wersetami Koranu Al-Ka'ba była pierwszą świątynią wzniesioną dla czczenia Boga na Ziemi. Zob. np. A. H. Qasmi, *International Encyclopaedia of Islam*, t. 1, Isha Books, Delhi 2006, s. 138–141.

²² Zgodnie z przekazami muzułmańskimi, Al-Ka'ba znajdowała się w Mekce jeszcze przed epoką, w której żył i działał Prorok.

²³ Według niektórych tekstów, jeszcze przed Adamem Al-Ka'ba została zbudowana przez anioły Boga; zob. *History of Makkah*, red. S. - R. Mubarakpuri, Dar-us-Salam Publications, Riyadh 2002, s. 30.

Proroka Ibrahima (Abrahama), o czym wspominają wersety Koranu²⁴. Następnie Al-Ka'ba została odbudowana przez mieszkańców Mekki w czasach Muhammada, tj. przez Kurajszytów²⁵, czego Prorok był świadkiem w wieku 25 lat²⁶. Następnie zaś, już w czasach islamu, została odbudowana przez Ibn Al-Zubaira.

Al-Ka'ba warta jest wspomnienia przede wszystkim dlatego, że według islamu stanowiła i stanowi swego rodzaju centrum monoteizmu. Tak w każdym razie przedstawiają to teksty źródłowe islamu, odnosząc się zarówno do czasów pierwszego człowieka, Adama, jak i do czasów Ibrahima, nie wspominając już o epoce muzułmańskiej. W Koranie, w którym wielokrotnie wspomniany jest Meczet Mekkański²⁷, czytamy: „Zaprawdę, pierwszy Dom [modlitwy; pierwsze miejsce sprawowania kultu religijnego – przyp. T. S.], który został ustanowiony dla ludzi, to ten, który jest w Bekce [starsza nazwa Mekki – przyp. T. S.] – błogosławiony, będący drogą prostą dla światów” (Koran 3:96).

Wysoki religijny status Mekki wraz z Al-Ka'bą oznacza m.in. to, że w granicach tzw. obszaru *haram* (Mekka i okolice²⁸) obowiązuje zakaz polowania na zwierzęta, wrywania i niszczenia roślin, czy też szukania zemsty²⁹. Meczet Mekkański i jego otoczenie to dla muzułmanów prawdziwie Święta Ziemia.

Meczet – istotne ze względu na historię islamu, a także religijną tożsamość wspólnoty muzułmańskiej – znajdują się jednak nie tylko w Mekce czy w Jerozolimie, lecz również w Medynie i jej okolicach. Są to przede wszystkim Meczet Quba', tj. pierwszy meczet wybudowany przez muzułmanów, a także wspomniany już Meczet Proroka – zbudowany przez Muhammada³⁰, w którym on sam został pochowany, a który

²⁴ „I oto uczyniliśmy ten Dom miejscem nawiedzania i miejscem bezpiecznym. [...] Zawarliśmy przymierze z Abrahamem i Isma'ilem: »Oczyśćcie Mój Dom dla odprawiających okrażenia, dla tych, którzy pozostają w medytacji, i dla tych, którzy się pochylają i wybijają pokłony.« [...] I kiedy Abraham i Isma'il wznosili fundamenty Domu [rzekli – przyp. T. S.]: »Panie nasz! Przyjmij to od nas, przecież Ty jesteś Słyszający, Wszechwiedzący!«.” (Koran 2:125–127).

²⁵ Plemię, z którego wywodził się Prorok; na początku misji Muhammada Kurajszytów w większości byli bałwochwalcami.

²⁶ Było to zanim rozpoczął swą misję jako Prorok.

²⁷ Zob. np. Koran 2:144, 2:191, 3:97, 8:34, 9:19, 48:24, 90:1.

²⁸ Wspomniany obszar uświęcony (*haram*) wykracza poza granice Mekki; punkty graniczne tego obszaru znajdują się: 22 km na zachód od Mekki, 12 km na południe, 15 km na wschód, 16 km na północny-wschód oraz 7 km na północ. Zob. np. *History of Makkah*, red. S. - R. Mubarakpuri, dz. cyt., s. 19–21.

²⁹ Zob. tamże. cyt., s. 18.

³⁰ Zob. *History of Madinah Munawwarah*, red. S. - R. Mubarakpuri, b.m.w. 2002, s. 66–67.

początkowo miał formę tzw. meczetu dziedzińcowego³¹. To właśnie w Medynie wprowadzone zostały po raz pierwszy niektóre praktyki muzułmańskie, mające ścisły związek z funkcjonowaniem meczetu, na przykład azan (wezwanie do modlitwy). Budując kolejne meczety, często korzystano z wzorców medyńskich³².

Z czasem przy meczetach zaczęły pojawiać się również minarety, czyli wysokie wieże służące do zwoływania na modlitwy³³. Pojawił się również *mimbar*³⁴, czyli kazalnica, stanowiąca nawiązanie do podwyższenia, z którego przemawiał Muhammad, a także *mihrab*, tj. nisza wskazująca kierunek modlitwy. Z czasem, jak podaje W. Koch, zaczęto budować również tzw. meczety obozowe; ich „dwudzielny system złożony z dziedzińca i sali modlitwy jest pierwowzorem większości późniejszych meczetów”³⁵. Kolejny typ meczetów to meczety transeptowe (podwyższona nawa przecina szeroko rozłożoną budowlę w poprzek), oraz meczety kopułowe, które pojawiły się później. Koch przypomina, iż w Syrii i w Turcji na meczety przekształcone zostały „kościółki chrześcijańskie (bizantyjskie kościoły kopułowe), które jedynie dzięki temu przetrwały”³⁶.

Rozprzestrzenianie się islamu – w kierunku zachodnim do wybrzeży Atlantyku, zaś w kierunku wschodnim aż do Indii i Chin – spowodowało, że meczety zaczęły się dość szybko pojawiać również poza granicami Półwyspu Arabskiego. Warto zaznaczyć, że większość późniejszych meczetów to przykłady architektury bardziej już rozwiniętej, zwłaszcza w porównaniu z Meczetem Medyńskim w jego początkowej formie – posiadające już kopuły i minarety.

Ostatecznie, jak zauważa Rasdi, w wyniku historycznego rozwoju trwającego obecnie już ponad czternaście wieków, wyodrębniło się pięć podstawowych typów meczetów:

- 1) tzw. Święte Meczety, tj. wspomniane już: Święty Meczet w Mekce, Meczet Al-Aksa w Jerozolimie oraz Meczet Proroka w Medynie;

³¹ Zbudowany na planie prostokąta o wymiarach 56 na 53 metrów; zob. W. Koch, *Style w architekturze*, Warszawa 1996, s. 83.

³² Na temat pierwszych meczetów i historycznego rozwoju muzułmańskich budowli sakralnych zob. np. D. Kuban, *Muslim Religious Architecture. Part 1. The Mosque and Its Early Development*, E. J. Brill, Leiden 1974, s. 1–24.

³³ Zob. tamże, s. 84.

³⁴ Dopuszczalna jest również forma *minbar*.

³⁵ W. Koch, *Style w architekturze*, dz. cyt., s. 84.

³⁶ Tamże.

- 2) meczety służące podstawowym potrzebom religijnym, przede wszystkim zaś umożliwiające odprawianie modlitwy zbiorowej – zwane *dżami'* lub *maszjid*³⁷;
- 3) *madrasy* (arab. *madrša* – szkoła), tj. meczety budowane przede wszystkim dla realizowania celów edukacyjnych;
- 4) meczety służące wyłącznie do modlitwy, zwane *musalla*³⁸;
- 5) meczety-mauzolea, zwane niekiedy *maszhad*³⁹, upamiętniające pewne wydarzenia z historii islamu (np. bitwy pod Bard lub Uhud, obecnie na terytorium Arabii Saudyjskiej), bądź też upamiętniające pewne znane, obdarzone wyjątkowym szacunkiem postaci świata islamu⁴⁰.

W chwili obecnej trzy największe na świecie budowle sakralne to meczety; wśród nich dwa pierwsze miejsca zajmują, kolejno, mekkański Święty Meczec oraz medyński Meczec Proroka⁴¹. Wśród najbardziej charakterystycznych i najbardziej rozpoznawalnych meczetów świata możemy ponadto wymienić m.in. następujące: Meczec Umajjadów w Damaszku; Meczec Ajasofia (również: Hagia Sophia) w Stambule, obecnie funkcjonujący jako muzeum; Meczec Sultana Ahmeda (inaczej: Błękitny Meczec), również w Stambule; Meczec Badszahi (Lahaur, Pakistan); Meczec Kordobański (inaczej: Mezquita de Córdoba) w Hiszpanii, będący największym byłym meczetem w Europie (obecnie budowla ta nie pełni funkcji sakralnych)⁴².

³⁷ Meczety *dżami'* – zwane też niekiedy (w polskiej literaturze przedmiotu) meczetami katedralnymi – umożliwiają przede wszystkim prowadzenie piątkowych modłów zbiorowych; w krajach muzułmańskich często są administrowane przez państwo.

³⁸ Poza tym, jak to już zostało wspomniane, termin *musalla* oznaczać może przestrzeń w samym meczecie (hall, salę), gdzie praktykowana jest modlitwa.

³⁹ Zob. M. M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik*, dz. cyt., s. 64.

⁴⁰ Zob. M. T. H. M. Rasdi, *The Mosque as a Community Development Centre...*, dz. cyt., s. 5–7. W pewnym sensie meczetem-mauzoleum jest Meczec Proroka w Medynie, ponieważ pochowani są w nim sam Muhammad oraz niektórzy z jego tzw. towarzyszy (arab. *sahaba*), Abu Bark i Omar Ibn al-Chattab. Instytucja meczetu-mauzoleum pełni szczególnie istotną rolę w szyizmie i sufizmie, dopuszczających pielgrzymowanie do takich właśnie świątyń.

⁴¹ Trzeci pod względem wielkości: Meczec Hasana II w Maroku.

⁴² Wiadomości o polskich meczetach odnaleźć można m.in. w: A. Skowron-Nalborczyk, *Mosques in Poland. Past and Present*, [w:] *Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam*, red. A. Skowron-Nalborczyk, University of Warsaw, Warszawa 2011, s. 183–193; T. Stefaniuk, *Czy istnieje „polski islam”? O islamie i muzułmanach w Polsce*, „Teofil. Pismo Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Dominikanów” 2006, nr 2 (24), s. 125–135. Zob. również: A. Konopacki, *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Warszawa 2010, s. 98–109, 198–200.

W Polsce obecność meczetów nie jest niczym nowym, zważywszy na kilkusetletnią już obecność polskich Tatarów. Obecnie, z powodu niewielkiej liczby muzułmanów⁴³, w Polsce nie ma wielu meczetów. Wymienić można jednakże historyczne, nieduże meczety tatarskie w Krużynianach i Bohonikach, a także centra islamu pełniące również funkcje meczetów, obecne w niektórych miastach wojewódzkich: Warszawie, Białymstoku, Gdańsku, Lublinie, Poznaniu czy Wrocławiu. Należy odnotować, że polskie meczety służą przede wszystkim organizowaniu życia religijnego wspólnoty muzułmańskiej, umożliwiają praktykowanie wspólnych modłów, szczególnie piątkowych, czy też wspólne obchodzenie świąt muzułmańskich. Prowadzona jest w nich również działalność edukacyjna, a także kulturalna.

Omawiając religijne funkcje meczetu, należy podkreślić fakt, że umożliwia on właściwe wypełnianie niezwykle istotnej w islamie praktyki religijnej, jaką jest modlitwa, przede wszystkim zaś modłów zbiorowych – piątkowych⁴⁴ i innych. Warto jednak wspomnieć nie tylko o modlitwie, lecz również o organizowaniu w meczetach podczas miesiąca postu, *ramadanu*⁴⁵, spotkań zwanych *iftar*. Są to posiłki kończące post danego dnia, rozpoczynające się w porze modlitwy wieczornej, tj. bezpośrednio po zachodzie słońca (arab. *maghrib*). Niektóre meczety zapraszają wiernych również na *suhur* – posiłki przed rozpoczęciem postu w danym dniu *ramadanu*. Owe przejawy aktywności religijnej, jak słusznie zauważa Alavi, wzmacniają poczucie równości i solidarności wśród muzułmanów, dostarczając również okazji do wzajemnego poznania się, zacieśnienia więzi łączących wyznawców islamu *etc.*⁴⁶

Wśród *ramadanowych* form aktywności religijnej, związanych z meczetem, należy również wymienić specjalne modlitwy zbiorowe zwane *taraliḥ* (inaczej *qijam ramazan*), które odmawiane są (w nocy) tylko w tym miesiącu. Owe nadobowiązkowe modlitwy są wyjątkowo długie, np. w porównaniu ze zwykłymi, codziennymi modlitwami obowiązkowymi, mogą bowiem trwać nawet do dwóch godzin⁴⁷. Podczas modlitw *taraliḥ* recytowane są, bądź też odczytywane z trzymanego przez *imama* egzemplarza Koranu, większe partie świętej Księgi muzułmanów. Zalecane

⁴³ Ok. 25–35 tys. osób (dane szacunkowe).

⁴⁴ Piątek to dla muzułmanów dzień obowiązkowej (ujmując to w pewnym uproszczeniu) modlitwy zbiorowej, zwanej *salat al-dżum'a*.

⁴⁵ *Ramadan* jest w islamie miesiącem postu. W miesiącu tym zalecane jest m.in. intensywniejsze praktykowanie modlitwy.

⁴⁶ K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 15.

⁴⁷ Zob. F. Mawlawi, *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*, Wydawnictwo SSM, Białystok 2003, s. 66.

jest, aby w *ramadanie* podczas odmawiania modlitw *taraliḥ* wyrecytować Koran w całości, a to oznacza, że wciągu jednej modlitwy powinna być wyrecytowana 1/30 część (arab. *dżuz*) Koranu.

Z *ramadanem* wiąże się również tzw. Noc Przeznaczenia (arab. *lejla al-qadar*). Jest to jedna z ostatnich nocy tego miesiąca, mająca wyjątkowe znaczenie religijne⁴⁸. Zdarza się, że podczas ostatnich nocy *ramadanu* w meczetach organizowane są – właśnie w związku z Nocą Przeznaczenia – wystąpienia muzułmańskich uczonych czy też prelekcje o tematyce religijnej⁴⁹.

Kolejna praktyka religijna ściśle związana z meczetem to tzw. *i'tikaf* – czyli dobrowolne przebywanie w meczecie przez pewien czas, w celu czczenia Boga⁵⁰, czemu powinno towarzyszyć czytanie bądź też recytowanie Koranu, a także zanoszenie do Stwórcy prośb o przebaczenie grzechów⁵¹. *I'tikaf*, który często bywa praktykowany właśnie w *ramadanie*, ma – podobnie jak np. wiele muzułmańskich modlitw nadobowiązkowych – status *sunny*, tj. czynu uznanego za dobry i zalecany przez islam, lecz jednocześnie nietraktowanego jako ścisły obowiązek religijny (arab. *fard*).

Spoleczne i kulturowe funkcje meczetu

Należy podkreślić, że meczety nigdy nie spełniały wyłącznie funkcji *sensu stricto* religijnych. Zwraca uwagę na to wielu badaczy, m.in. J. Danecki, stwierdzając, że meczet zawsze służył do odprawiania modłów, a zwłaszcza zespołowej modlitwy piątkowej, błędem byłoby jednak sądzić, iż było to – i nadal jest – jego jedyne przeznaczenie⁵².

Również Alawi zauważa, że meczet w czasach minionych spełniał, poza funkcjami religijnymi w wąskim ich rozumieniu, trzy naczelną funkcje instytucjonalne jako: centrum edukacji, ośrodek władzy sądowej,

⁴⁸ Jest to noc, podczas której według tradycji muzułmańskiej Prorokowi zostały po raz pierwszy objawione wersety Koranu. Według islamu to właśnie podczas Nocy Przeznaczenia aniołowie schodzą na ziemię z rozkazami (poleceniami) Boga, dotyczącymi spraw ludzkich. Zob. również: Koran 97:1–5.

⁴⁹ Warto zaznaczyć, że są to praktyki dobrowolne, tzn. z punktu widzenia islamu nie mają statusu absolutnego nakazu religijnego.

⁵⁰ Zob. F. Mawlawi, *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*, dz. cyt., s. 96.

⁵¹ Zob. tamże, s. 96–97 (zachowana została pisownia oryginalna).

⁵² Zob. J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1, Dialog, Warszawa 2006, s. 139.

wreszcie jako ośrodek władzy politycznej i administracyjnej⁵³. Według N. Laugu, meczet pełnił i nadal pełni przede wszystkim trzy funkcje: społeczną, polityczną i edukacyjną⁵⁴. Realizację wszelkich funkcji meczetu umożliwia odpowiedni projekt architektoniczny, gwarantujący specjalną „organizację przestrzeni” w samym meczecie; kwestię tę dokładniej omawia m.in. Z. Aazam⁵⁵.

Spełnianie przez meczety innych funkcji poza funkcjami religijnymi staje się zrozumiałe wówczas, gdy uwzględnimy to, w jaki sposób funkcjonowały pewne określone meczety, mające istotną rolę w rozwoju islamu, np. wspomniany już medyński Meczet Proroka. Rasdi przypomina, że już w początkowym okresie rozwoju islamu meczet ten pełnił wiele funkcji. Jak pisze wspomniany autor, „służył jako miejsce umożliwiające spotkania muzułmanom, służył także do modlitw zbiorowych. [...] Bywał również wykorzystywany jako centrum edukacyjne, gmach sądu, obóz wojskowy, szpital, miejsce schronienia dla bezdomnych oraz miejsce, w którym celebrowano święta”⁵⁶; budynek ten umożliwiał również prowadzenie debat z chrześcijanami i Żydami⁵⁷.

Wraz z rozwojem cywilizacji muzułmańskiej można zaobserwować pojawianie się pewnych dodatkowych funkcji meczetu – zwłaszcza gdy w świecie islamu władzę przejęły dynastie Umajjadów (panująca w latach 661–750), a następnie Abbasydów (okres od 750 r. do upadku Bagdadu w 1258 r.). W niektórych budowlach tego typu wyodrębniona została pewna część z przeznaczeniem na obszar pałacowy. Rasdi przypomina ponadto, że w średniowieczu w każdym większym muzułmańskim mieście znajdował się wielki meczet, do którego uczęszczać mogli wszyscy wierni, a który oprócz tego wykorzystywany był przez *kalifa*⁵⁸, mogącego zwracać się w nim do wiernych, omawiać prowadzoną przez siebie politykę, wydawać dekrety *etc.*⁵⁹ To właśnie w takich meczetach,

⁵³ Zob. K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 10–11.

⁵⁴ Zob. N. Laugu, *The Roles of Mosque Libraries Through History*. „Al-Jami'ah” 2007, nr 45 (1), s. 97. Zob. również: *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, red. G. Bowering, P. Crone, W. Kadi, M. Mirza, D. J. Stewart, M. Q. Zaman, Princeton 2013, s. 597.

⁵⁵ Zob. Z. Aazam, *The Social Logic of the Mosque*, [w:] *Proceedings from the 6th International Space Syntax Symposium*, red. A. S. Kubat, Stambuł 2007, <http://www.spacesyntaxistanbul.itu.edu.tr/papers.htm> [dostęp: 06.03. 2015].

⁵⁶ M. T. H. M. Rasdi, *The Mosque as a Community Development Centre...*, dz. cyt., s. 8.

⁵⁷ Zob. tamże.

⁵⁸ *Kalif* (od arab. *chalifa* – następcą) to przywódca muzułmańskiej społeczności państwowo-religijnej.

⁵⁹ Zob. M. T. H. M. Rasdi, *The Mosque as a Community Development Centre...*, dz. cyt., s. 10.

pełniących być może przede wszystkim funkcje reprezentacyjne i polityczne, przyjmowane były przysięgi wierności (arab. *baj'a*) wobec panującego władcy. Po tym, jak w czasach Umajjadów pojawiły się pierwsze meczety pełniące funkcje *madras* (szkół, centrów edukacji). W epoce Abbasydów doszło do dalszego „wyspecjalizowania się” pewnych meczetów⁶⁰.

Omawiając inne oprócz religijnych funkcje meczetu, należy pamiętać o tym, że islam jako religia nie dokonuje rozróżnienia na sferę *sacrum* i *profanum*. W związku z tym dokładne oddzielenie funkcji religijnych meczetu od funkcji pozareligijnych jest możliwe w perspektywie niemużulmańskiej, jednak sami wyznawcy islamu owych funkcji tak wyraźnie nie rozgraniczają. Jest tak, ponieważ dla samych mużulmanów religia stanowi swego rodzaju system obejmujący całe życie wiernego, a także funkcjonowanie wspólnoty jako całości. Innymi słowy, funkcje meczetu związane z udzielaniem pomocy materialnej potrzebującym, bądź też z działalnością edukacyjną, stanowić będą – przynajmniej zgodnie z ujęciem samym mużulmanów – jedynie przykład wypełniania funkcji religijnych w ich szerszym, lecz jednocześnie prawidłowym rozumieniu.

Powyzszą tezę chyba najlepiej ilustruje spełnianie przez meczety funkcji centrum dobroczynności. Owa funkcja szczególnie mocno wiąże się ze stanowiącym jeden z tzw. filarów islamu obowiązkiem udzielania jałmużny, zwanej *zakat* (arab. *zakat*)⁶¹. Jedną z form jałmużny jest tzw. *zakat al-fitr*, tj. *zakat* uiszczany po przerwaniu postu w ramadanie. *Zakat al-fitr* powinien być przekazany ubogim (potrzebującym) już po zachodzie słońca w ostatnim dniu *ramadanu*, przed modlitwą świąteczną; miejscem jego przekazania jest właśnie meczet.

Wspomniany już brak wyraźnego rozdzielenia funkcji religijnych meczetu od funkcji pozareligijnych uwidacznia się również w przypadku spełniania podstawowej funkcji społecznej, jaką jest umożliwienie gromadzenia się wiernych – w celu odprawienia modlitwy, zwłaszcza piątkowej, choć nie tylko. Teksty źródłowe islamu definiują sam islam jako religię wspólnoty (arab. *umma*)⁶², a zatem w pewnym sensie realizując pewne funkcje społeczne meczet pełni jednocześnie funkcje religijne.

Ujmując rozwój meczetu w perspektywie historycznej należy przypomnieć, że w najważniejszych miastach świata islamu zawsze funkcjo-

⁶⁰ Zob. tamże, s. 11–15.

⁶¹ Zob. J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1, dz. cyt., s. 143–144. Obowiązek dawania zakatu został wspomniany został aż w 82 wersetach Koranu. Zob. F. Mawlawi, *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*, dz. cyt., s. 101.

⁶² Zob. tamże, t. 1, s. 35–36.

nowały meczety, wokół których gromadzili i spotykali się ludzie, kwitł handel⁶³. Obecnie – zarówno w państwach muzułmańskich, jak i w krajach, w których muzułmanie stanowią mniejszość – meczety, zakładane już często poza ścisłymi centrami miast⁶⁴, nadal skupiają wyznawców islamu. Świadczy o tym chociażby fakt, że muzułmanie chętnie kupują czy też wynajmują mieszkania znajdujące się w ich pobliżu. W meczetach, również w tych funkcjonujących w krajach zachodnich, mniej lub bardziej regularnie organizowane są np. spotkania grup młodzieży czy też kobiet, mające wzmocnić więzi łączące wyznawców islamu, pomóc w wypracowaniu wspólnego punktu widzenia w sprawach istotnych z punktu widzenia wspólnoty. Pełnienie przez meczety funkcji społecznych przejawia się także m.in. w tym, że organizowane jest w nich nie tylko wspólne obchodzenie świąt religijnych, lecz (niekiedy) również „świętowanie” pewne wydarzeń istotnych z szerszego, społecznego punktu widzenia⁶⁵. Warto wspomnieć o tym, że to właśnie w meczetach zwykle zawierane są małżeństwa, jak również udzielane są rozwody. Stanowią one również, niejako naturalnie, centrum edukacji religijnej dla dzieci i młodzieży z rodzin muzułmańskich.

Meczety spełniają również rolę centrum aktywności politycznej⁶⁶. Zdaniem niektórych autorów jest to (być może) nieuniknione, ponieważ od początku religijny przywódca muzułmańskiej *ummy* był jednocześnie liderem politycznym – co niewątpliwie można stwierdzić w odniesieniu do samego Proroka, jak i kalifów. Już w czasach Proroka meczety stanowiły miejsce, w którym podejmowane były decyzje istotne z politycznego punktu widzenia. To właśnie w Meczecie Medyńskim Prorok przyjmował wysłanników różnych arabskich plemion, oraz innowierców, a dokładniej to ujmując: Ludzi Księgi (arab. *ahl al-kitab*), tzn. chrześcijan i Żydów. W meczetach omawiano sprawy związane z obronnością, jak również zajmowano się zbieraniem funduszy niezbędnych dla funkcjonowania wspólnoty i państwa⁶⁷. Jak przypomina Laugu, za panowania *kalifów* imiona władców były zwykle wspomniane w meczetach, szczególnie podczas modłów piątkowych, co w pewnym sensie stanowiło

⁶³ Święty Meczety stanowi centralny punkt Mekki, zaś Meczety Proroka to centralny punkt Medyny.

⁶⁴ Przykładowo w Stanach Zjednoczonych na przełomie ostatnich stuleci zaledwie 21% meczetów znajdowało się w centrach miast; zob. *The Mosque in America: A National Portrait. A Report from the Mosque Study Project*, red. S. Bagby, P. Pearl, B. Froehle, Washington 2001, s. 25.

⁶⁵ Zob. N. Laugu, *The Roles of Mosque Libraries Through History*, dz. cyt., s. 98.

⁶⁶ Zob. tamże, s. 99–100.

⁶⁷ Zob. K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 18.

potwierdzenie lojalności wobec panującego aktualnie *kalifa*⁶⁸. Jeszcze w czasach pierwszych dynastii muzułmańskich, Umajjadów i Abbasydów, władcy często występowali publicznie w meczetach, aby przedstawiać swoją politykę, ogłaszać dekryty etc.

Za niezmiernie istotne należy uznać pełnienie przez meczety również funkcji edukacyjnych, co – podobnie jak w odniesieniu do wielu pozostałych funkcji – nie może być zupełnie oddzielone od pełnienia funkcji religijnych. W tekstach źródłowych islamu, tj. w Koranie i *hadisach*⁶⁹, odnajdujemy nakaz zdobywania wiedzy, nie tylko zresztą religijnej – co jest traktowane jako praktykowanie religii⁷⁰.

Rola meczetu jako centrum edukacyjnego jest ugruntowana historycznie. Według Alawiego, „meczety były od początku instytucją edukacyjną”, ponieważ sam Prorok był przede wszystkim nauczycielem⁷¹. Z. Sardar i M. W. Davies wspominają, że z światu islamu dość szybko uznał wiedzę i edukację za absolutną podstawę cywilizacji⁷². W pierwszych stuleciach islamu to właśnie w meczetach prowadzone były wszelkie działania edukacyjne, które z czasem zostały usystematyzowane. Już drugi *kalif*, ‘Umar Ibn al-Chattabb, uznał organizowanie nauczania w meczetach za obowiązek państwa⁷³. Do czasu powstawania *madras*, a następnie muzułmańskich uniwersytetów, meczety stanowiły najważniejsze ośrodki krzewienia wiedzy. Również w wiekach późniejszych, w tym również w czasach obecnych, możemy bez trudu zaobserwować niezwykle istotną rolę meczetu jako ośrodka edukacyjnego. Jako przykład można podać słynny kairski Uniwersytet Al-Azhar (powołany do życia ok. 970 r. i nadal funkcjonujący), który połączony jest z Meczetem Al-Azhar.

Pełnienie przez meczety funkcji centrów edukacyjnych związane było m.in. z faktem, że przy wielu z nich funkcjonowały biblioteki (arab. *maktaba*)⁷⁴. W tej perspektywie warto wspomnieć o najważniejszych i naj-

⁶⁸ Zob. tamże.

⁶⁹ Zob. np. Koran 6:97, 9:11, 29:49. Na temat *hadisów* nakazujących zdobywanie wiedzy, chwalać uczonego, zob. np.: *Mądrości proroka (Hadisy)*, red. J. Danecki, dz. cyt., s. 105–108.

⁷⁰ Więcej na ten temat np. w: T. Stefaniuk, *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 37–49.

⁷¹ Zob. K. Alavi, *The Mosque within the Muslim Community*, dz. cyt., s. 15.

⁷² Davies M. W., Sardar Z., *Islam*, Warszawa 2005, s. 85. Na temat rozwoju wiedzy i nauki w świecie islamu zob. np.: T. Stefaniuk, *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, dz. cyt., s. 37–49.

⁷³ Tj. w 17 roku po emigracji Proroka z Mekki do Medyny.

⁷⁴ Zob. N. Laugu, *The Roles of Mosque Libraries Through History*, dz. cyt., s. 91–118.

bardziej znanych z nich, np. o bibliotece wspomnianego już Meczetu Al-Azhar, czy też o bibliotece Wielkiego Meczetu w Kordobie. Jak zauważa N. Laugu, z historycznego punktu widzenia biblioteki meczetowe, promujące edukację w społeczeństwie muzułmańskim, odegrały istotną rolę z punktu widzenia zarówno samego islamu, jak i cywilizacji ogólnoludzkiej⁷⁵. Projektowano je tak, aby umożliwić wszystkim osobom przychodzącym do meczetu dostęp do informacji, w związku z czym większość z nich umiejscowionych było poza przestrzenią przeznaczoną do modlitwy (arab. *musalla*), zaś niektóre z nich zajmowały osobny budynek, przylegający do meczetu⁷⁶. Gromadzone w nich książki nie ograniczały się tematycznie wyłącznie do wiedzy z zakresu nauk religijnych (studia nad Koranem i *hadisami*, *fikh*⁷⁷), zaś same biblioteki przeznaczone były dla wszystkich zainteresowanych, niezależnie od ich statusu społecznego, narodowości czy wyznawanej religii⁷⁸. Biblioteki meczetowe dysponowały niekiedy bardzo okazałymi (jak na okres średniowiecza) zbiorami. Na przykład w bibliotece meczetu Zajtuna w Tunezji znajdowała się kolekcja około stu tysięcy książek, zaś meczet Hajdarija w Nadżafie (Irak) dysponował zbiorem liczącym do czterystu tysięcy woluminów⁷⁹.

Warto zauważyć, że obecnie meczet pełni funkcję ośrodka edukacyjnego, zwłaszcza w tych krajach, w których państwo nie organizuje nauczania islamu. W meczetach organizowane są zajęcia dla dzieci i młodzieży, mające uformować nowe pokolenia muzułmanów. Nauczany jest Koran, tłumaczona jest sunna Proroka⁸⁰, wykładane są podstawy wiary, przekazywana jest wiedza obejmująca główne praktyki religijne, nauczany jest także klasyczny język arabski – język Koranu i *hadisów*. Oprócz tego meczety, również w krajach zachodnich, organizują kursy wiedzy o islamie skierowane do dorosłych – zarówno do muzułmanów, jak i do niemuzułmanów.

Ponadto w meczetach prowadzona bywa także działalność kulturalna, co jest związane z pełnieniem przez nie również swego rodzaju funkcji reprezentacyjnej. Można bowiem stwierdzić, że w pewnym sensie meczety stanowią symbol islamu, jak również symbol kultury muzuł-

⁷⁵ Zob. tamże, s. 91.

⁷⁶ Zob. tamże, s. 107.

⁷⁷ *Fikh* – jurysprudencja islamu.

⁷⁸ Zob. N. Laugu, *The Roles of Mosque Libraries Through History*, dz. cyt., s. 107–108.

⁷⁹ Zob. tamże, s. 109. Na temat przyczyn, które (zdaniem tegoż autora) spowodowały zastój w rozwoju bibliotek meczetowych zob. tamże: s. 112–114.

⁸⁰ Sunna – tutaj: sposób właściwego pojmowania i praktykowania religii, odwołujący się do przykładu Proroka.

mańskiej (czy też być może, ujmując to bardziej precyzyjnie – kultur mużulmańskich). Zdarza się, że w meczetach organizowane są np. wystawy sztuki krajów mużulmańskich (np. arabska kaligrafia), organizowane są wydarzenia promujące wiedzę o świecie islamu, np. spotkania z podróżnikami odwiedzającymi te kraje, wystawy fotografii prezentujących świat islamu, wystawy książek o tematyce mużulmańskiej.

Zakończenie

Właściwe zrozumienie wszelkich funkcji pełnionych przez meczet nie byłoby możliwe bez uwzględnienia treści tekstów źródłowych islamu, tj. Koranu i *hadisów*, które w decydującym stopniu ukształtowały i nadal kształtują religijną *praxis* mużulmanów. W *hadisach*, a zwłaszcza w Koranie, meczet pojmowany jest dwojako: bądź po prostu jako każde miejsce, w którym czci się Boga, bądź też jako pewne konkretne, historyczne miejsca sprawowania kultu religijnego – zwłaszcza Święty Meczet w Mekce oraz jerozolimski Meczet Al-Aksa. Uwzględniając historię islamu należy zauważyć, że niemal od samego początku meczety pełniły nie tylko funkcje religijne, w ścisłym rozumieniu tego określenia, lecz również funkcje pozareligijne. Już Medyński Meczet Proroka służył m.in. jako miejsce umożliwiające spotkania mużulmanom, miejsce przeznaczone dla modlitw zbiorowych, centrum edukacyjne, gmach sądu, obóz wojskowy, szpital, miejsce schronienia dla bezdomnych oraz miejsce, w którym prowadzono debaty z wyznawcami innych religii.

Rozprzestrzenianie się islamu spowodowało, że meczety zaczęły się dość szybko pojawiać również poza granicami Półwyspu Arabskiego. Rozwój cywilizacji mużulmańskiej doprowadził do dalszego rozwoju, czy wręcz „specjalizacji” meczetu. W niektórych budowlach tego typu za panowania dynastii Umajjadów i Abbasydów wyodrębniano już m.in. pewną część z przeznaczeniem na obszar pałacowy, bądź też z przeznaczeniem na bibliotekę, szkołę.

Ostatecznie historyczny rozwój meczetu doprowadził do tego, że możemy mówić o pięciu podstawowych typach meczetów: Świętych Meczetach; meczetach służących realizacji podstawowych potrzeb religijnych (przede wszystkim odprawianiu modlitwy zbiorowej), zwanych *dżami'* lub po prostu *masdzid*; madrasach (meczetach budowanych przede wszystkim dla realizowania celów edukacyjnych); meczetach służących wyłącznie do modlitwy, zwanych *musalla*; a także meczetach-

mauzoleach (upamiętniających pewne wydarzenia z historii islamu, bądź też obdarzone wyjątkowym szacunkiem postaci świata islamu).

Obecnie meczet pełni wiele funkcji, oprócz funkcji religijnych, przede wszystkim funkcje: społeczną (np. jako centrum dobroczynności), polityczną i edukacyjną, a także – będąc ośrodkiem kultury muzułmańskiej – istotne funkcje kulturowe.

Bibliografia

- Alavi K., *The Mosque within the Muslim Community*, UK Islamic Mission, Birmingham–Islamabad 2004.
- Allievi S., *Conflicts over Mosques in Europe: Between Symbolism and Territory*, [w:] *Islam and Public Controversy in Europe*, red. N. Göle, Ashgate, Farnham 2013, s. 69–82.
- Aazam Z., *The Social Logic of the Mosque*, [w:] *Proceedings from the 6th International Space Syntax Symposium*, red. A. S. Kubat, Stambuł 2007, <http://www.spacesyntaxistanbul.itu.edu.tr/papers.htm> [dostęp: 06.03.2015].
- Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1, Dialog, Warszawa 2006.
- Dziekan M. M., *Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 1997.
- Hellyer H. A., *Muslims of Europe. The „Other” Europeans*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.
- History of Madinah Munawwarah*, red. S.-R. Mubarakpuri, b.m.w. 2002.
- History of Makkah*, red. S. - R. Mubarakpuri, Dar-us-Salam Publications, Riyadh 2002.
- Islam i obywatelskość w Europie*, red. K. Górak-Sosnowska, K. Pędziwiatr, P. Kubicki, Warszawa 2006.
- Koch W., *Style w architekturze*, Warszawa 1996.
- Konopacki A., *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Warszawa 2010.
- Koran*, tłum. J. Bielawski, PIW, Warszawa 1986.
- Kuban D., *Muslim Religious Architecture. Part 1. The Mosque and Its Early Development*, E. J. Brill, Leiden 1974.
- Laugu N., *The Roles of Mosque Libraries Through History*. „Al-Jami'ah” 2007, nr 45 (1).
- Mądrości Proroka (Hadisy)*, red. J. Danecki, Dialog, Warszawa 1993.
- Mahomet – o małżeństwie, kupcach i dobrym wychowaniu. Wybór hadisów*, red. J. Kozłowska, Dialog, Warszawa 1999.

- Mawlawi F., *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*, Wydawnictwo SSM, Białystok 2003.
- Nielsen J., *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2004.
- Nowoczesność, Europa, islam. Religia a dylematy obywatelstwa i wykluczenia*, red. S. Chazbijewicz, M. Turowski, K. Skarbek, Instytut Studiów nad Islamem, Wrocław 2012.
- Qasmi A. H., *International Encyclopaedia of Islam*, t. 1. Isha Books, Delhi 2006.
- Rasdi M. T. H. M., *Rethinking the Mosque in the Modern Muslim Society*, Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad, Kuala Lumpur 2014.
- Rasdi M. T. H. M., *The Mosque as a Community Development Centre: Programme and Architectural Design Guidelines for Contemporary Muslim Societies*, Penerbit Universiti Teknologi Malaysia, Kuala Lumpur 1998.
- Skowron-Nalborczyk A., *Mosques in Poland. Past and Present*, [w:] *Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam*, red. A. Skowron-Nalborczyk, University of Warszawa, Warszawa 2011, s. 183–193.
- Stefaniuk T., *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Stefaniuk T., Czy istnieje „polski islam”? O islamie i muzułmanach w Polsce, „Teofil. Pismo Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Dominikanów” 2006, nr 2 (24), s. 125–135.
- The Mosque in America: A National Portrait. A Report from the Mosque Study Project*, red. S. Bagby, P. Pearl, B. Froehle, Council on American-Islamic Relations, Washington 2001.
- The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, red. G. Bowering, P. Crone, W. Kadi, M. Mirza, D. J. Stewart, M. Q. Zaman, Princeton University Press, Princeton 2013.
- Yearbook of Muslims in Europe*, red. S. Akgönül, A. Alibašić, J. Nielsen, E. Raciuc, Brill Academic Publishers, Leiden 2014.

Summary

Religious, Cultural and Social Functions of the Mosque

The primary function of every mosque is to provide adequate space for performing prayers, and in particular the congregational prayers – on Friday, holiday and others occasions. This does not mean, however, that the mosque should be understood solely as a Muslim “house of prayer”. This is, among others, because in Islam the religious practices do not limit themselves to prayer. Analysis of source texts of Islam, i.e.

the Quran and Hadiths, as well as recognition of the development of a mosque in a historical perspective, shows that the mosque is not just a building, but a kind of "center of Islam", fully performing various functions. These are – besides religious purposes – primarily social, cultural, educational, representative and administrative functions.

Keywords: Islam, Islamic, religion, Muslim, Muslims, mosque

Zusammenfassung

Religiöse, soziale und kulturelle Funktionen der Moschee

Die Hauptfunktion jeder Moschee ist die Gewährleistung eines entsprechenden Raums für das Gebet, darunter vor allem Kollektivgebet am Freitag und an den Feiertagen. Das bedeutet aber nicht, dass man eine Moschee ausschließlich als ein muslimisches Bethaus betrachten soll. Es hat seinen Grund u.a. darin, dass sich die religiösen Praktiken im Islam nicht auf das Gebet beschränken. Die Analyse der islamischen Quellentexte, d.h. des Korans und der *hadis*, sowie die Auffassung der Entwicklung der Moschee in historischer Perspektive zeigen, dass die Moschee nicht allein ein Gebäude, sondern darüber hinaus ein eigenartiges „Islamzentrum“ ist, das verschiedene Funktionen erfüllt. Außer den religiösen Funktionen sind das soziale, kulturelle, bildende, repräsentative und administrative Funktionen.

Schlüsselworte: Islam, islamisch, Religion, Moslems, muslimisch, Moschee

Information about Author:

TOMASZ STEFANIUK, habilitated doctor, Institute of Philosophy, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland; address for correspondence: Instytut Filozofii UMCS, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, PL 20-031 Lublin. E-mail: tomasz.stefaniuk@poczta.lublin.umcs.pl

